

۳۸۷۶

مرکز اطلاعات و اسناد علمی ایران
پست برآورد

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

موضوع:

نقد و بررسی روایات تفسیری امام صادق (ع) در جزء سوم قرآن

استاد راهنما:

دکتر محمدتقی دیاری

استاد مشاور:

دکتر علی احمد ناصح

8919

نگارنده:

علی اکبر فرهنگ فلاح

تابستان ۱۳۷۹

۳۱۸۷۶

تقدیم به:

به پیشگاه مقدس حضرت صاحب الزمان (عج)

تقدیر و تشکر

سپاس خداوند منان را که به انسان نعمت آموختن داد و او را شایسته دریافت انوار دانش و معرفت قرار داد.

اکنون که به فضل بیکرانش این اثر به مرحله ارائه رسیده است بر خود واجب می‌دانم که از تمامی کسانی که مرا در تهیه این رساله یاری نمودند بویژه استاد راهنما جناب دکتر محمدتقی دیباری و استاد مشاور جناب حجة الاسلام والمسلمین حاج علی احمد ناصح که با ارشاد و راهنمایی خود سهم به‌سزایی در تدوین و ارائه این رساله داشتند، تشکر و قدر دانی نمایم همچنین با سپاس فراوان از گروه محترم علوم قرآن، اداره تحصیلات تکمیلی خصوصاً آقای احمد گابینی، کارکنان کتابخانه دانشگاه قم و دوستان بزرگوaram که مرا در تهیه این رساله یاری نمودند تکسر و قدر دانی می‌نمایم

چکیده

در این رساله که با عنوان «نقد و بررسی احادیث تفسیری امام صادق علیه السلام در جزء سوم قرآن» به تصویب رسیده، روایات تفسیری امام صادق علیه السلام از تفاسیر روایی شیعه، جمع آوری، تنظیم و مأخذیابی شده است و روایاتی که در کتب تفسیری به طور مرسل نقل گردیده، با مراجعه به مصادر و منابع احادیث تفسیری، مسندسازی شده است همچنین بررسی و نقد سندی و دلالتی روایات در ذیل آیات انجام گرفته است و در پایان شرح حال هر یک از راویان به اختصار در فصل جداگانه ای آمده است.

کلید واژه‌ها:

۱- تفسیر ۲- روایات تفسیری ۳- تفسیر روایی ۴- امام صادق علیه السلام

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
١	مقدمه
فصل اول - سورة بقره	
٦	آية / ٢٥٣
٧	آية / ٢٥٤ الى ٢٥٧
١٨	آية / ٢٥٦ و ٢٥٧
٢٣	آية / ٢٥٨
٢٥	آية / ٢٥٩
٣٢	آية / ٢٦٠
٣٧	آية / ٢٦١
٣٩	آية / ٢٦٢ الى ٢٦٤
٤٢	آية / ٢٦٧
٤٤	آية / ٢٦٨
٤٦	آية / ٢٦٩
٤٧	آية / ٢٧١
٤٨	آية / ٢٧٣
٤٩	آية / ٢٧٤
٥٠	آية / ٢٧٥ و ٢٧٦
٥٣	آية / ٢٧٨ و ٢٧٩
٥٦	آية / ٢٨٠
٥٨	آية / ٢٨٢
٥٩	آية / ٢٨٣

آية / ٢٨٤ الى ٢٨٦ ..... ٦٣

فصل اول - سورة آل عمران

٧١	.....	آية / ٢ الى ٤
٧٣	.....	آية / ٦
٧٤	.....	آية / ٧
٧٧	.....	آية / ١٤
٧٩	.....	آية / ١٥ الى ١٧
٨١	.....	آية / ١٨
٨٢	.....	آية / ٢١
٨٣	.....	آية / ٢٦
٨٤	.....	آية / ٢٧
٨٤	.....	آية / ٣١
٨٧	.....	آية / ٣٣ و ٣٤
٨٩	.....	آية / ٣٥ الى ٣٧
٩٢	.....	آية / ٤٢
٩٣	.....	آية / ٤٣
٩٥	.....	آية / ٤٩
٩٧	.....	آية / ٥٢
٩٩	.....	آية / ٥٥
٩٩	.....	آية / ٥٩
٩٩	.....	آية / ٦١
١٠٥	.....	آية / ٦٤
١٠٥	.....	آية / ٦٥
١٠٧	.....	آية / ٦٨
١٠٨	.....	آية / ٧٧

آیه / ۸۱ ..... ۱۱۰

آیه / ۸۳ ..... ۱۱۲

فصل دوم

شرح حال رجال ۱۱۶

فهرست اصطلاحات ۱۵۲

تحلیل آماری ۴۵۶

فهرست منابع و مآخذ ۱۵۸

مقدمه

گر چه عالم چوبیکی خانه بی دیوار است

این بنا را نتوان گفت که بی معمار است

ستایش بی آسایش خداوندی را که کاخ رفیع آفرینش را با همه شکوه و جلالش از کتم عدم به عرصه ظهور بر آورد، و سراسر آن را بر اساس نظم و حکمت و دقائق صنع قرار داد. قرآن و حدیث دو و دیعه الهی و دو گوهر گرانبهای به جای مانده از رسول الله ﷺ است که سرچشمه و مایه سعادت انسان‌ها و جوامع بشری می‌باشد.

این دو ثقل ارزشمند و گرانبمایه از یک منبع نشأت گرفته و در یک مسیر در حرکت‌اند و سرانجام به یک مقصد منتهی خواهند شد.

از این رو شناخت حدیث و به تعبیر دیگر آشنایی با سنت پیامبر و آل او از شناخت قرآن جدا نیست و در حقیقت این دو، لازم و ملزوم یکدیگرند بنابراین با توجه به آنچه که ذکر شد، این رساله در بیان احادیث تفسیری امام صادق علیه السلام در جزء سوم قرآن می‌باشد و چون فهم قرآن و کلید مشکلات و احکام آن منوط به علم حدیث است در این رساله احادیث تفسیری امام صادق علیه السلام ذیل آیات جزء سوم قرآن از تفاسیر مهم روایی شیعه مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

اهدافی که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته عبارت است از رابطه احادیث تفسیری ذیل آیات با خود آیات و نقد و بررسی سندی و محتوایی احادیث که آیا با آیات قرآن تطابق دارد یا خیر؟ و بررسی رجال آنها که سند روایات تا چه حدی معتبر می‌باشند آیا قابل اعتماد هستند یا خیر؟ و آیا احادیثی که سند آنها مخدوش است متعارض با آیات قرآن است یا نه؟ و همچنین احادیث

ضعیف و صحیح و موثق از یکدیگر تمیز داده شده و مورد بررسی قرار گرفته است. منابعی که در تحقیق و جمع‌آوری مطالب این رساله مورد استفاده قرار گرفته، کتب تفسیری روایی شیعه و همچنین کتب رجالی که شرح حال روایت از آنها مأخوذ شده و همین‌طور کتب حدیثی که احادیث تفسیری منقول در کتب تفسیری با آنها تطبیق داده شده است. روش تحقیق در این رساله به این صورت بوده که ابتدا احادیث تفسیری از کتب تفسیر روایی شیعه ذیل آیات جمع‌آوری شده و احادیثی که در کتب تفسیری اسانید آنها ذکر نشده از کتب معتبر حدیثی مستندسازی شده است. و همچنین احادیث از منابع و مصادر اصلی آنها مأخذیابی شده و سند آنها بررسی شده و همین‌طور محتوای احادیث نیز، ذیل آیات نقد و بررسی شده است و این رساله از دو فصل تشکیل شده، که در فصل اول احادیث تفسیری بررسی سندی و دلالتی شده است و در فصل دوم رجال آنها بررسی و شرح حال آنها به‌طور مختصر ذکر شده است. قابل ذکر است که در این زمینه تا به حال هیچ کتاب و یا رساله‌ای تألیف نشده است و احادیث تفسیری امام صادق علیه السلام نیز در کتاب و یا رساله خاصی مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است.

روش تفسیر روایی

تفسیر روایی را می‌توان به عنوان اصیلترین شکل تفسیر و ریشه‌دارترین طریق درک معانی و معارف آیات قرآن، در میان دانشمندان اولیه علوم اسلامی، به شمار آورد، چه، بررسی تحولات و تطورات بحثهای تفسیری و علوم قرآنی، به خوبی نشانگر آن است که اعتماد مسلمانان صدر اسلام و دانشمندان اسلامی آن دوران در درک و فهم قرآن، به آن سلسله احادیث و روایاتی بوده که از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه علیهم السلام و یاران و اصحابشان در مورد تفسیر قرآن نقل شده است. و به جهت اتصال آن روایات و احادیث به سرچشمه وحی، همچون متن خود قرآن، همگان، بی‌چون و چرأ، پذیرای آنها بوده‌اند. (1)

۱- روشهای تفسیر، ص ۱۹۱.

اهل بیت و تفسیر قرآن

ائمۀ علیّیہ بعد از رسول گرامی اسلام شاخص ترین افراد در آشنایی به مفاهیم و معارف و تفسیر صحیح و الهی از قرآن بودند. علمی که برگرفته از تربیت آنها در مکتب وحی و آشنایی و تربیت آن بزرگان نزد رسول الله ﷺ می باشد، علم به باطن قرآن شریف و درک متشابهات و آشنایی باناسخ و منسوخ و معارف بلند قرآنی به نصّ حدیث ثقلین و بسیاری از آیات شریفه قرآن و احادیث وارده از رسول گرامی اسلام ﷺ و ائمۀ علیّیہ می باشند و اگر قرآن شریف نیازمند به مفسّر باشد، تنها کسانی می توانند از عهده این کار بر آیند که مورد تأیید قرآن و رسول گرامی باشند و پر واضح است که ائمۀ علیّیہ کاملترین افراد در آشنایی به قرآن هستند.

نقش امام صادق علیّیہ در تفسیر قرآن

صادق آل محمد پیشوای ششم شیعیان و یکی از معصومان چهارده گانه در هفدهم ربیع الاول سال هشتاد و سه هجری دیده به جهان گشود، تولّد او در خانه امامت جدّش سیدالساجدین علیّیہ و پدر بزرگوارش حضرت باقرالعلوم علیّیہ بود لقب مشهور آن حضرت صادق علیّیہ و طولانی ترین مدّت عمر خود را نسبت به سایر ائمۀ علیّیہ در ارشاد مردم و امامت امت اسلامی، خصوصاً شیعیان، سپری کرد.

و لذا می بینیم که تکیه اصلی شیعه از نظر عقیدتی و فکری، به احادیث آن بزرگوار و مذهب شیعه مزین به نام آن جناب می باشد علت اصلی این امر موقعیت خاصی بود که برای آن حضرت پیش آمد و امام علیّیہ با بینش خاصی که مخصوص امامت آن جناب بوده از این فرصت استفاده کرده و به تبیین معارف اسلامی و فکری شیعه پرداخت و از موارث معنوی اسلام و قرآن محافظت کرد و شاگردان وارسته ای در مکتب خود پرورش داد و معارف قرآنی را تبیین و نشر داد و بهترین ایامی که شیعه به خود دید باید آنرا در عصر امام صادق علیّیہ جستجو کرد و روایات امام صادق علیّیہ نیز منحصر به شیعه نیست بلکه سایر فرقه ها نیز از آن حضرت روایات فراوانی در کتب خود آورده اند

و و اکثر اصول چهار صدگانه از امام صادق علیه السلام روایت شده و اساس کتب اربعه حدیثی شیعه یعنی (الکافی، الفقیه، التهذیب و الاستبصار) را این اصول تشکیل می دهند.

و به این ترتیب به علت موقعیت مناسب سیاسی در زمان امام صادق علیه السلام شیعه این فرصت را غنیمت شمرد تا از سرچشمه علم و عرفان امام صادق علیه السلام سیراب شوند. ^(۱) چنانچه ملاحظه می کنیم که روایات بسیاری از امام صادق علیه السلام در زمینه های مختلف از جمله تفسیر قرآن نقل شده است که مورد تحقیق در این رساله می باشد.

فصل اوّل

جزء سوم سورۀ بقره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ» (۲۵۳)

۱ - علی ابن ابراهیم عن ابيه عن بكر بن صالح عن القاسم حدثنا ابي عمر و الزبيری؛ عن ابي عبد الله عليه السلام، قال بالزيادة بالايمان تتفاضل ^(۱) المؤمنون بالدرجات عندالله، قلت و ان للايمان درجات و منازل يتفاضل بها المؤمنون عندالله، قال نعم قلت صف لي ذلك رحمك الله حتى افهمه، قال ما فضل الله به اوليائه بعضهم على بعض فقال «تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض منهم من كلم الله و رفع بعضهم درجات الاية» و قال «و لقد فضلنا بعض النبيين على بعض ^(۲)» و قال «انظر كيف فضلنا بعضهم على بعض و للاخرة اكبر درجات ^(۳)» و قال «هم درجات عندالله ^(۴)» فهذا ذكرالله درجات الايمان و منزله عندالله. ^(۵)

بررسی سندی:

(۱) ابن روایت سندش ضعیف می باشد چون ابي عمرو و الزبیدی در سلسله سند آن مجهول می باشد و او را الزبیدی هم ذکر کرده اند و منظور از قاسم در روایت مذکور قاسم بن برید می باشد چون مروی عنه آن بكر بن صالح بوده است.

۱- کلمه تنافضل در روایت مذکور، در برخی مصادر باللفظ «يُفَضَّل» ذکر شده است.

۲- اسراء/ ۵۵.

۳- اسراء/ ۲۱.

۴- آل عمران/ ۱۶۳.

۵- الكافي، ج ۲، ص ۴۱، العياشي، ج ۱، ص ۱۳۵، البرهان/ ۲۳۹/۱، نورالثقلين ۲۵۳/۱ کنزالدقائق/ ۵۹۹/۱ روایاتی که سند آنها در کتب تفسیر ذکر نشده از مصادر آنها مستندسازی شده است.

بررسی دلالتی:

روایت مذکور ابتدا فضیلت و برتری مؤمنان را نزد پروردگار به زیادت ایمان می‌داند و ایمان در نزد پروردگار دارای درجات مختلفی است و همین فضیلت و برتری در مورد پیامبران نیز ذکر شده است و دلالت آیه بر این است که خداوند بعضی از پیامبران را بر بعضی دیگر برتری داده است با اینکه همه آنها در اصل فضیلت شریک هستند و آن همان رسالت آنهاست ولی از نظر مقام و درجات با یکدیگر تفاوت دارند.^(۱) و با توجه به اینکه در ابتدا به برتری بعضی از پیامبران از نظر درجه و مرتبه اشاره شده است و نمونه این برتری نیز ذکر شده و آن حضرت موسی علیه السلام است که خداوند با او سخن گفته است و فضیلت و برتری‌های آنها نیز به واسطه زحمات و صدماتی که در دنیا از راه تبلیغ متحمل شده‌اند و یا از نظر وجود مصلحت بوده است و به این ترتیب خداوند بعضی از پیامبران را رفیع‌تر قرار داده است و در آخرت نیز دارای درجات و منازل مختلفی از ایمان خواهند بود.^(۲)

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (۲۵۴) قوله تعالى لا إله إلا هو الحي القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم الى قوله تعالى أولئك أصحاب النار هم فيها خالدون (۲۵۷).

۲- احمد بن محمد بن خالد البرقي باسناده، قال قلت لابي عبدالله عليه السلام «من ذا الذي يشفع عنده الاباذنه يعلم ما بين ايديهم و ما خلفهم» قال نحن اولئك الشافعون.^(۳)

۳- محمد بن يعقوب، عن محمد بن اسمعيل، عن الفضل بن شاذان، عن حماد بن عيسى، عن ربعي بن عبدالله، عن الفضيل بن يسار، قال سئلت ابا عبدالله عليه السلام عن قول الله عز وجل «وسع كرسيه السموات و الارض» فقال يا فضيل كلشيئى فى الكرسى السموات و الارض. و كلشيئى فى

۱- تفسير الميزان ۲/۴۳۷.

۲- مجمع البيان ۳/۱۰۱.

۳- العياشى ۱/۱۳۶، المحاسن ۲۹۲، كنز الدقائق ۱/۶۰۷، البرهان ۱/۲۴۰، البحار ۸/۴۱.